

FILOZOFICKÁ FAKULTA MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
SEMINÁŘ DĚJIN UMĚNÍ

Kostel Prozřetelnosti boží v Šenově

DU0105 Písemná postupová zkouška

Pavla Tichá, 428611

FF DU Dějiny umění, I. ročník

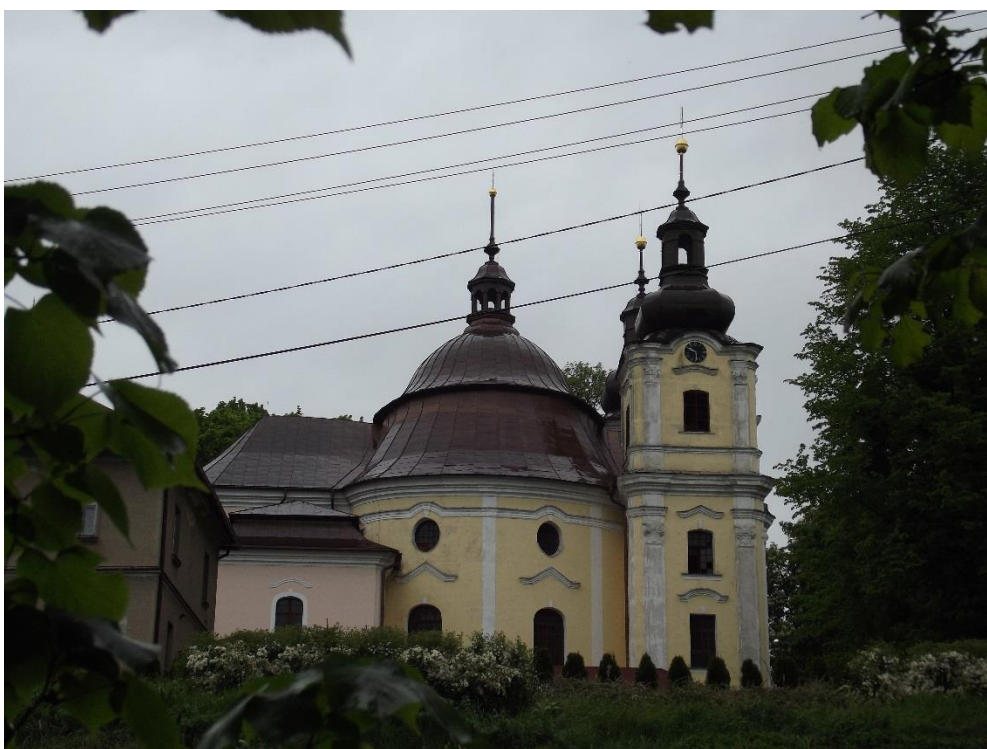
15. června 2014

Obsah

Úvod.....	3
Dosavadní publikace věnující se kostelu Prozřetelnosti boží v Šenově	5
Historie kostela.....	6
Umělecko-historické určení stavby.....	7
Popis budovy kostela	8
Hmota	8
Prostor	8
Sochařská a malířská výzdoba	9
Fasáda.....	9
Kostel v krajině.....	10
Závěr	10
Použité zdroje	11

Úvod

V ročníkové práci jsem se rozhodla zpracovat pozdně barokní farní kostel Prozřetelnosti boží v Šenově, jelikož působivou chrámovou stavbu na oválném půdorysu dominující městu jako „Perla Slezska,“ jak byl kostel nazván v blíže nedopátraném německém vlastivědném časopise,¹ hrdě vzpomíná každý zdejší obyvatel, který ale obvykle postrádá hlubší povědomí o objektu, na nějž je pyšný. Důkazem budiž například ničím nedoložené tvrzení Ladislava Kišky v publikaci *Starší historie a pamětihodnosti obce Šenova ve Slezsku*, který nadšeně přisuzuje jednu z maleb v kostele samotnému Karlu Škrétovi.² Jako adept na uměleckého historika si nemohu dovolit totéž.

Šenov, kostel Prozřetelnosti boží, 1764, pohled z jihu. Foto: Pavla Tichá

¹ Ladislav Kiška, Kostel a církevní záležitosti v Šenově in *Starší historie a pamětihodnosti obce Šenova ve Slezsku*, Šenov 1992, s. 103

² Ibidem

Šenov, kostel Prozřetelnosti boží, 1764, pohled z východu. Foto: Pavla Tichá

Šenov, kostel Prozřetelnosti boží, 1764, interiér. Foto: Jan P. Štěpánek

Dosavadní publikace věnující se kostelu Prozřetelnosti boží v Šenově

Jako první věnoval samostatnou kapitolu kostelu Prozřetelnosti boží místní učitel Hanuš Lankočí v publikaci *Obec a panství Šenov. Kronika starobylé, slezské dědiny*, která byla vydána roku 1913. Cílem knihy je podle slov samotného Lankočího obeznámit šenovské obyvatele s jejich vlastní domovinou, vlivem záměru se celou útlou knížkou prolíná oslava Šenovanů. V nám potřebné kapitole, asi dvoustránkové, Lankočí popsal všechny složitosti vztahů mezi evangelíky a katolíky, které byly v první čtvrtině 20. století stejně jako dnes velmi aktuální problematikou lokality, až v závěru statě jen letmo zmiňuje, jak bravurně postavil lid krásný kostel. Lankočí měl možnost čerpat z dokumentů, které již neexistují

Roku 1930 vzešel, opět z rukou místních učitelů, *Památník Šenova*. Vznikl v rámci sběru informací k vydání vlastivědného sborníku frýdeckého okresu. Tužkou zde jistý Bš. roku 1962 zaznamenal informace o dokumentech týkajících se původního dřevěného kostela sv. Mikuláše a o opravách a rekonstrukcích stávajícího kostela Prozřetelnosti boží po druhé světové válce. Zdroj informací neuvádí, pravděpodobně se jednalo o ústní předání a osobní zkušenost.⁴

První studie výrazněji si všímající kostela jako uměleckohistorické památky byly prováděny, u nás i v zahraničí, teprve v 50. letech. V rámci seminární práce z vývoje renesanční a barokní architektury na ČVUT v roce 1951 byl pod vedením prof. O. Stefana zanalyzován oválný prostor šenovského kostela z geometrického hlediska. Publikována byla práce ale až později jako reakce na dvě studie vyšlé roku 1956. Práce H. Reuthera *Eine Gruppe elliptischer Zentralraumkirchen des 18. Jahrhunderts*⁵ o čtyřech architektonických dílech oválné dispozice J. Fuchse ve Štýrsku, farním a filiálním kostele v Hollenegg, farním v Sagautalu a jezuitském Mariboru, řadí šenovský kostel k rakouským stavbám. Druhá studie, z pera H. Weidhaase, *West-Östliche Beziehungen in der Baugeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts*,⁶ se věnuje obecně barokním oválným dispozicím s dvouvěžovým průčelím. Autor naznačuje příslušnost šenovského kostela k vlně architektonické formy přicházející ze Střední Evropy na východ, ale také bere v úvahu vazby mezi Těšínskem, Moravou a Vídní. Názory obou německých autorů shrnuje Otakar Kuča v článku konkrétně o dispozici kostela šenovského. Přiklání se k Reutherovi, souhlasí s přijetím rakouských architektonických principů na Moravě a následně na Těšínsku.⁷

Následovala kniha Ladislava Kišky,⁸ jenž přisoudil malbu zobrazující Karla Velikého Karlu Škrétovi. Zaznamenává také nedávno proběhlé rekonstrukce a v citaci zcela mění význam Kučova

³ Hanuš Lankočí, *Církevní záležitosti in Obec a panství Šenov. Kronika starobylé, slezské dědiny*. Ostrava 1913, s. 30 – 36

⁴ kolektiv autorů, *Z historie našeho kostela in Památník Šenova*, Šenov 1930, s. 51 – 52

⁵ H. Reuther, *Eine Gruppe elliptischer Zentralraumkirchen des 18. Jahrhunderts in Steiermark*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte XXIV*, Berlin 1956, s. 233 – 258

⁶ H. Weidhaas, *West-Östliche Beziehungen in der Baugeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Architektur und Bauwesen II*, Weimar 1956, s. 75 – 148

⁷ Otakar Kuča, *Pozdně barokní oválný prostor kostela v Šenově*, *Umění V*, 1957, s. 374 – 375

⁸ Viz Kiška (pozn. 1), s. 103 – 117

sdělení o kvantitě pozornosti věnované kostelu, pravděpodobně omylem. Zbytek textu je v podstatě opsán z jiných prací, často bez uvedení zdroje.

O sochařské a malířské výzdobě poprvé píše ~~prof.~~ Stehlík a Ivo Krsek v souhrnné publikaci o baroku na území Slezska a Moravy, zde se objevuje atribuce obého.⁹

Jaromír Polášek shrnuje informace získané předchozími autory, doplňuje popisem budovy i její výzdoby.¹⁰

Historie kostela

Stavbu šenovského chrámu inicioval Karel František Skrbenský z Hříště, svobodný pán na Šenově¹¹ krátce před svou smrtí. Stavba nahradila starší dřevěný kostel zasvěcený sv. Mikuláši, u něž není jasně doložena doba vzniku, podoba stavby není zachycena vizuálně, ani v popisu.¹² Práce na nynějším zděném kostele řemeslníci dokončili roku 1764, jak je patrné z epigrafických nápisů na štítě a klenbě kostela,¹³ které nejsou autentické, ale byly přeneseny z původního chronogramu „OCULUS DOMINI PROSPICIENS“ umístěného na stropě.¹⁴ Není známo, kde se nachází dokumentace stavby, proto neznáme její okolnosti ani autora projektu šenovského chrámu. O hypotézách krátce pojednám v následující kapitole.

Do kostela byly přeneseny některé objekty z předchozího dřevěného sv. Mikuláše – tři náhrobky Skrbenských a oltář, dnes stojící v severovýchodní věži kamenného kostela. Sochařskou výzdobou byl pověřen Jan Schubert¹⁵ roku 1768. Malby vytvořil Jan Jablonský.¹⁶

V 19. století byla směrem od fary (tedy k jižní sakristii) přistavěna drobná komora sloužící zřízcům kostela jako vstupní předsíň.

⁹ Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996

¹⁰ Jaromír Polášek, Farní kostel Prozřetelnosti boží i Šenov, nejmladší město Moravskoslezského kraje. Kapitoly z historie města Šenova. *Supplementum*, Frýdek-Místek 2002, s. 9 – 13

¹¹ 1683 – 1768, nejvyšší sudí, maršálek, tajný rada a komoří knížectví těšínského, vlastník Šenova, Vratimova, Kunčic, Hošťálkovic, Landeku, Horního Žukova, Velké a Malé Radice, Bartovic, Radvanic, Lipiny, Řepišť a Věclavovic, majitelem šenovského panství 1738 – 1766. (Hanus Lankočí, Skrbenští z Hříště in *Obec a panství Šenov. Kronika starobylé, slezské dědiny*. Ostrava 1913, s. 14)

¹² Dokumenty ze stavby kostela, mezi nimiž byl přítomen i půdorys a rozpočet, ležely původně v zámeckém archivu. Odtud si je někdy po zbourání zámku v roce 1923 tajně odnesl Teofil Giochol. Z jeho držení údajně dokumenty vzala německá armáda, která v roce 1942 prováděla v Šenově domovní prohlídky. (kolektiv autorů, *Památník Šenova*, pozn. 4, poznámka tužkou mezi s. 51 – 52)

¹³ Viz Polášek (pozn. 9), s. 10

¹⁴ Viz Kiška (pozn. 1), s. 110

¹⁵ 1741 – 1792, sochař a štukatér narozený na Moravě, vyškolený u Františka Gallaše, hranického řezbáře a sochaře a posléze ve Vídni, odkud pochází barokně klasicistní styl jeho tvorby, činný ve Slezsku a Severní Moravě, kde jeho dílna vytvářela především interiérovou výzdobu chrámů (Jaromír Olšovský, *Barokní sochařství v Rakouském Slezsku (1650 – 1800)* (disertační doktorská práce), Seminář dějin umění FFMU, Brno 2006, s. 155)

¹⁶ Viz Polášek (pozn. 9), s. 11 – 12

V roce 1945 probíhaly boje o Šenov. Během nich přišel chrám následkem požáru o jednu z věží, také se poškodila střecha. Roku 1947 byla věž rekonstruována nepřesně podle věže původní. Následujícího roku proběhla oprava střechy.¹⁷

Umělecko-historické určení stavby

Ovšem svého půdorysu se šenovský kostel řadí do skupiny moravských a rakouských oválných staveb. Forma moravských kostelů následuje vídeňské stavby obdobné dispozice z první poloviny 18. století – sv. Petra (1702 – 1734) a kostel vídeňských salesiánek (1717 – 1730).¹⁸ Ve skupině těchto staveb tvoří šenovský kostel jeden z posledních článků, následuje Sv. Jana Křtitele v Kroměříži (1737 – 1768) od Josefa Ignáce Cyraniho z Bolleshausu.¹⁹ Půdorysy obou staveb stojí na principu oválu s přidruženým závěrem se sakristiemi a dvouvěžovým průčelím, šenovský kostel je však blíže centrále a ostatní prvky ze stavby více vystupují, nepřimykají se tak pevně k oválu.

Zdeněk Kudělka uvádí jako volného pokračovatele šenovského oválu ještě kostel ve Slatinicích na Olomoucku (1769 – 1772). Krom dispozice by souvislost mezi nimi spočívala i v naznačeném společném projektantovi, Jakubu Pánkovi,²⁰ které provedla D. Martincová. Jako dalšího možného architekta uvádí Kudělka Jana Innocence Töppera. Jedná se však pouze o hypotézy.²¹

Interiérová výzdoba, v níž bylo upuštěno od iluzivní malby, se soustředí na čistě štukové rokokové dekorace, které předznamenávají nástup klasicismu konce 18. a první poloviny 19. století. Zároveň se na dvouvěžovém průčelí objevuje vydutí hmoty, které společně s průnikovým prostorem poukazuje na ještě konzervativní barokní vkus stavitele.²²

¹⁷ kolektiv autorů, *Památník Šenova* (pozn. 4), s. 52

¹⁸ Viz Kuča (pozn. 7), s. 372

¹⁹ Zdeněk Kudělka, *Architektura pozdního baroka na Moravě* in *Dějiny českého výtvarného umění II/2*, Praha 1989, s. 697

²⁰ 1736 – 1781, projektant činný na Moravě i v Čechách, syn Václava Pánka (Ibidem, s. 700)

²¹ Ibidem, s. 697

²² Viz Kuča (pozn. 7), s. 373

Popis budovy kostela

Hmota

Cylindrické zdi kostela vyrůstají z centrálního, hloubkově položeného oválu. Na východní i západní straně pokračují ve dvou obdobných přidružených půdorysných dispozicích – dva kvadratické útvary lemuji konvexně vybíhající oblouk. Na východě se zvedá dvouvěžové průčelí s vydouvající se předsíní, na západě se jedná o sakristie, mezi nimiž se nachází obloukem ukončené kněžiště. Zvláštností dispozice šenovského oválu je zvýšený dojem centrality. Přičleněné prostory na východě a západě zkracují podélnou osu ústředního tvaru, který je již sám o sobě méně protáhlý, než je u jiných staveb zvykem. Ovál není doveden do konce, tím se zmenšuje rozdíl mezi poměrem podélné a příčné osy.

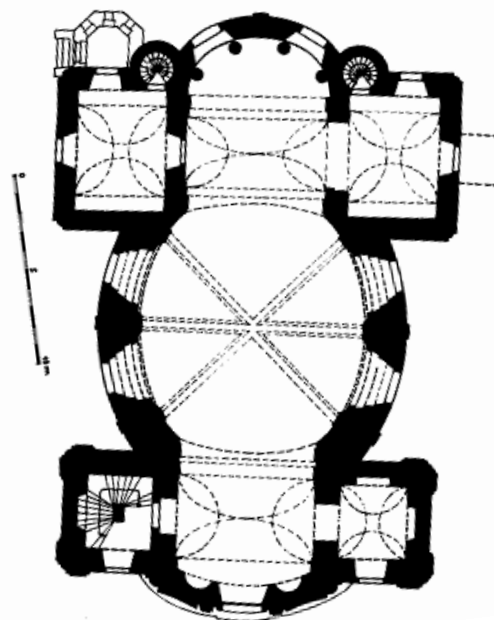
Za věžemi s cibulovými střechami s lucernami hmoty chrámu postupně klesají. Ovál zakrývá mansardová kopule s třetí lucernou, jejíž vrcholek ještě dosahuje výšky střech věží. Právě tyto tři lucerny, z nichž jedna spočívá na mansardové kupoli, jsou pro kostel charakteristické. Nižší je pak chórová část, nejnižše položená mansardová střecha zakrývá sakristie s přičleněnými točitými schodišti.

Symetrii narušují jen klenuté schodiště k panské empoře a přístavba k sakristii z 19. století.

Prostor

Byť podélné kněžiště proniká do oválu a zkracuje jeho delší stranu, prodlužuje celý chrámový prostor o svůj vlastní objem. Plackovou klenbu ukončuje koncha. V konkávním prostoru je vybudován monumentální hlavní oltář s bohatou sochařskou výzdobou, lemuje dvojici oken. Z chórové oblasti vedou po stranách vstupy a okna do sakristií a empory.

Kopule centrálního oválu je dělena do šesti polí žebry ve vrstvě omítky. Vybíhají z míst, kde se zeď přidružených prostor stýká s cylindrem lodi, další žebro prochází podél příčné osy. Tato dekorativní žebra odpovídají konstrukci na rubu klenby.²³ Žebra se opírají o prolamovanou římsu obíhající horizontálně celý interiér. Pilastry s kompozitními hlavicemi jsou umístěny po žebra, zároveň od sebe

Šenov, kostel Prozřetelnosti boží, 1764, půdorys. Foto: Archiv Ústavu pro dějiny architektury ČVUT in Otakar Kuča (pozn. ?)

²³ Ibidem, s. 373

oddělují čtveřici oken, která v hloubce zdi ustupují a vytvářejí tak prostor pro boční kapličky s drobnějšími oltáři. Pod stropem se ještě nad každým bočním oltářem nachází oválné okno.

Západní dispozici reflektuje vstupní prostor s kruchtou na východě. Krucho s varhanami se svou balustrádou konvexně vypíná pod stlačeným obloukem. K hlavním dveřím vede segmentově zaklenutá prostora, z níž je možno po pravé i levé straně nahlédnout do věží.

Celý interiér je omítnut světlou žlutou omítkou, z ní vystupuje bílý barokní štuk.

Sochařská a malířská výzdoba

Klasicistně barokní sochařskou výzdobu – hlavní oltář a čtyři boční oltáře - i štuky vytvořila dílna Jana Schuberta.²⁴

Hlavní, konkávně prohnutý, přizdní oltář z umělého růžového mramoru tvoří čtveřice sloupů na postamentu nesoucí oblamované kladí. Vedle vnějších sloupů stojí z každé strany postava svätce. Ve středním poli mezi sloupy se nachází oltářní obraz z 19. století, ve dvou bočních okna. Nad obrazem je v kladí mariánský monogram, nad ním oltář pokračuje reliéfem trůnícího Boha Otce, na bocích lemují reliéf andělů. Oltář vrcholí aureolou.

Čtyři boční oltáře pod ustupujícími okny lodi vytváří identická architektura z umělého mramoru, figury i malby jsou umístěny na stejných místech ve všech oltářích. Utváří je menza, tabernákl, dvojice postranních soch a ústřední oltářní obraz. Malby vytvořil Jan Jablonský v mírně obhroublém stylu barokního venkova, jsou plastické a dramatické. Nejvýraznější malbou je obraz s Karlem Velikým dávajícím rozkaz k strhnutí pohanských model.²⁵

V každém ze čtyř pilířů ukončujících zeď oválu v místech, kde je přidruženými prostorami prodloužen, je vnořen kamenný náhrobek. Patří čtyřem mužům z rodu Skrbenských z Hříště. Tři starší, přenesené podle většiny zdrojů ze strženého kostela sv. Mikuláše, náležejí Jaroslavovi, Janovi a Karlu Dětrichovi. Čtvrtý byl nově vytesán Karlu Františkovi a umístěn v kostele roku 1768.²⁶ Náhrobky Jana, Karla Dětricha a Karla Františka vytesal podle Olšovského Antonio Josef Sanetti²⁷ na objednávku Karla Františka Skrbenského v renesančních formách, aby vyjádřil starodávnost rodu.²⁸

Fasáda

Symetrická čelní fasáda kostela je členěna do tří vertikálních os – střední část je širší a nižší než dvě identické věžní osy po stranách. Nerovnost terénu řeší sokl. Každá osa je přístupná vlastními dveřmi

²⁴ Viz Olšovský (pozn. 15), s. 155 - 159

²⁵ Viz Polášek (pozn. 9), s.12

²⁶ Viz Kuča (pozn. 7), s. 373

²⁷ ? – po 1759, člen původně italské rodiny sochařů vyškolený ve vídeňské dílně svého strýce Johanna Sanettiho, během činnosti na pozici dvorního sochaře slezského zemského hejtmana zhotovil tyto náhrobky (Viz Olšovský, pozn. 15, s. 58)

²⁸ Ibidem, s.83

proporčně odpovídajícími tvaru příslušného vertikálního pásu. Horizontálně je celá fasáda rozdělena oblamovaným kladím s bohatě prolamovanou římsou v místě, kde uvnitř začíná klenutí.

Střední část se konvexně vydouvá. Vnější stranu střední osy lemují dvojice pilastrů s kompozitními hlavicemi, na nichž je položeno oblamované kladí. Portál zdobí šambrána s palmetou. Dále portál dekorují kompozitní pilastry s prolomeným frontonem, ve středu tympanonu pak bohatě reliéfně zdobený pohár v nice. Nad portálem se nachází mohutné obloukové okno se šambránou a nadokenní římsou. Barokní atika s dnes prázdným eliptickým výklenkem²⁹ zakrývá mansardovou střechu kopule. Její lucerna nad celým objemem ustupuje.

Po stranách se tyčí dvě věže. Z vnější strany je lemují pilastry vysokého řádu taktéž s kompozitními hlavicemi. V každé věži se nachází dveře a tři vertikálně seřazená okna s nadokenními římsami. Střechy věží jsou cibulové s lucernami.

Kladí čelní fasády přechází v korunní římsu zbytku stavby, kolem kněžiště obíhá ještě pásová římsa, fasádu člení lizény. K oknům náleží nadokenní římsy a parapety.

Světle žlutá omítka tvoří podklad vystupujícím reliéfním dekoracím v bílé barvě podobně jako v interiéru.

Kostel v krajině

Kostel stojí na mírném severozápadním svahu parcela náleží k zámeckému parku, který stále existuje, přestože zámek samotný byl stržen. Ten stál asi šedesát metrů od kostela. Bezprostřední okolí chrámu se tedy od doby stržení zámecké budovy příliš nemění, a to především díky snah ochránců přírody.

Všimněme si ale okolí širšího. Z vyvýšenin naproti svahu s kostelem se naskýtá výhled na klasické panorama Ostravska. Krom tří zlatých špic chrámu oko v krajině zachytí mnohem výraznější prvek – komíny ostravské Nové huti, obvykle v šedofialovém smogu. Šenovu dnes již nedominují kostelní věže.

Závěr

Mým záměrem bylo vyváznout z klasického schématu většiny prací (neodborných, z rukou regionálních autorů) pojednávajících o kostele Prozřetelnosti boží v Šenově a získat hlubší poznatky o tomto architektonickém díle. Namísto toho jsem zjistila, že při psaní o „domovině“ se nelze vyvarovat veškerých emocí. Co se týče hloubky informací, ano, jistě jich mám více než před napsáním této práce,

²⁹ Původně se zde nacházel symbol Božího oka, jehož obrys je ještě dnes pod novou přemalbou viditelný.

více si ale cením vzhledu do problematiky badatelské činnosti, k níž jsem ani nezískala povolení, natož abych ji úspěšně prováděla.

Proto mi nezbývá než uzavřít pseudobádání pouhou úvahou o objektu svého zájmu: Jako každý jiný zdejší autor, započala jsem text zmínkou o Perle Slezska. Cestou z kostela uvědomila jsem si, jak v běhu času vygradoval význam této metaforu. Stála jsem v té chvíli na mostě se širokou silnicí, který se krom drobné řeky Luciny klene především přes železnici a hlavní silniční tok do nedaleké Ostravy, jejíž polohu signalizuje výše zmíněný houf komínů v pásu nezdravého oparu pokračujícím plynule k Havířovu, vystavěnému ve stylu sociálního realismu, který lze se všemi jeho sídlišti z onoho místa také pozorovat. Zvony svolávající na mši jsem téměř neslyšela v hlučném provozu. Pozdně barokní kostel je v současnosti perlou oblasti snad více, než v době, kdy tak byl nazván.

Použité zdroje

Jaromír Olšovský, *Barokní sochařství v Rakouském Slezsku (1650 – 1800)* (disertační doktorská práce), Seminář dějin umění FFMU, Brno 2006

Jaromír Polášek, Farní kostel Prozřetelnosti boží in *Šenov, nejmladší město Moravskoslezského kraje. Kapitoly z historie města Šenova. Supplementum*, Frýdek-Místek 2002, s. 9 – 13

Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996

Ladislav Kiška, Kostel a církevní záležitosti v Šenově in *Starší historie a pamětihodnosti obce Šenova ve Slezsku*, Šenov 1992, s. 103 – 117

Zdeněk Kudělka, Architektura pozdního baroka na Moravě in *Dějiny českého výtvarného umění II/2*, Praha 1989, s. 692 – 711

Otakar Kuča, Pozdně barokní oválný prostor kostela v Šenově, *Umění V*, 1957, s. 372 – 375

kolektiv autorů, Z historie našeho kostela in *Památník Šenova*, Šenov 1930, s. 51 – 52

Hanuš Lankočí, Kostel in *Obec a panství Šenov. Kronika starobylé slezské dědiny*, Ostrava 1913, s. 30 – 32

Hanuš Lankočí, Skrbenští z Hřiště in *Obec a panství Šenov. Kronika starobylé, slezské dědiny*. Ostrava 1913, s. 11 – 15